Driestromenland
Joden, christenen en moslims – 1219-1546 (5)
Het jaar 1492:
ontdekking en verdrijving
Leerhuis SOVE 12 maart 2020

Jona Lendering, *Vergeten erfenis*, p. 136-137

Had Europa in de elfde, twaalfde en dertiende eeuw intensief leentjebuur gespeeld bij de Arabieren, in de Late Middeleeuwen en de Renaissance ontwikkelden zich nieuwe ideeën, waaruit in de zestiende en zeventiende eeuw de westerse wetenschap ontstond.
Dit brengt ons bij de vaak gestelde vraag waarom de huidige bewoners van het Nabije Oosten, als hun voorouders het Westen zó ver vooruit waren dat de Europeanen belangrijke zaken overnamen, nu niet langer op Europa voorliggen. Moslims wilden die vraag nog weleens beantwoorden door te wijzen op de vernietigende gevolgen van de kruistochten, waarmee de westelijke mogendheden een einde zouden hebben gemaakt aan de bloei van de islamitische beschaving. Dit is simpelweg onwaar. Tal van belangrijke geleerden leefden tijdens en na deze campagnes. (…) Los daarvan, de schade die de kruistochten veroorzaakten, beperkten zich tot Palestina. Dezelfde bezwaren zijn in te brengen tegen het idee dat de Mongoolse invallen een einde maakten aan de islamitische wetenschappen: Iran en Irak leden inderdaad, maar de Mongolen lieten ook grote delen van de Arabische wereld ongemoeid. (…)
In feite is de vraag verkeerd gesteld. De wetenschap van het Nabije Oosten is nooit ten onder gegaan, maar werd door de westerse wetenschap ingehaald. Dat dit zou gebeuren, was in de veertiende en vijftiende eeuw overigens beslist niet vanzelfsprekend. Het autoriteitsgeloof uit de Eerste Middeleeuwen bestond in Europa volop, met Aristoteles als alom erkende grootmeester en daarnaast enkele tijdens de Renaissance herontdekte denkers als Plato. De prikkel om de antieke autoriteiten terzijde te schuiven, kwam uit onverwachte hoek.

Amerigo Vespucci, *Brief aan Pier Soderini* (1507)

Onze reis duurde achttien maanden, waarin we veel landen en bijna ontelbaar veel, in de regel bewoonde, eilanden ontdekten, die door onze voorouders op geen enkele wijze zijn vermeld. Ik concludeer daarom dat de ouden van hun bestaan geen weet hadden.

In het Alhambra - *Granada, 1492*

Op 2 januari 1492 liepen de heersers van Spanje, later bekend geworden als de Katholieke Koningen, naar boven over de steile beschaduwde heuvels die leidden naar de paleisstad van het Alhambra. Het was een inspannende klim en de paleizen die van boven uitzicht boden over de vallei, waren zwaar versterkt. Maar de koning en koningin van Castilië en Aragón, verre verwanten van de halfbroers Peter de Wrede en Hendrik van Trastamara (zij was Peters achterachterkleindochter en hij Hendriks achterachterkleinzoon) ontmoetten geen verzet. Aangezien het grondgebied al in handen van de Castiliaanse militairen was, ging het hier om een zuiver ceremoniële aangelegenheid. Gehuld in hun fraaiste gewaden, hun Moorse kledij - zoals de kroniekschrijvers het omschrijven - betraden de Castiliaanse koningin en haar Aragonese gemaal de door de Nasriden ontworpen zalen en riepen het paleis uit tot hun

nieuwe *casa real*, het koninklijk verblijf van de koningen van Spanje. Door hun rol zo te spelen en zich in Arabische kostuums door de paleizen te bewegen alsof ze er waren geboren, bewezen zij meer dan wie ook de culturele erfgenamen te zijn van bijna alles wat die plek vertegenwoordigde. Isabella was in Sevilla tot koningin gekroond en kende het Alcázar, het ouderlijk huis van haar familie, goed. Toen ze het Alhambra voor het eerst zag, begreep ze meteen dat het model had gestaan voor haar eigen paleizen; ze voelde zich vertrouwd met de stijl van de vertrekken en het geluid van de fonteinen op de binnenplaats. De beslissing van deze beide christelijke vorsten om de moslimse inwoners van Granada religieuze vrijheid te garanderen, klonk geloofwaardig. Gingen ze immers niet als echte Granadezen gekleed? Hoewel Isabella zich nog nauwelijks in haar nieuwe onderkomen had geïnstalleerd, wist ze hoe ze zich moest gedragen, want haar voorouders hadden honderden jaren onder de Andalusiërs verkeerd. De moslims hadden natuurlijk alle reden om de gemaakte beloften te wantrouwen, maar er bestond evenveel reden tot optimisme.
De voorwaarden van het akkoord op grond waarvan de stad die tweehonderdvijftig jaar lang een moslims bastion was geweest, capituleerde, waren een aantal maanden daarvoor, in de herfst van 1491, bekrachtigd in een geheim verdrag tussen de Katholieke Koningen en de laatste Nasridenheerser, Mohammed XII, beter bekend als Boabdil. Er vloeide geen bloed en de kostbare paleizen werden gespaard. De bekende uitdrukking ‘de laatste snik van de Moor’ verwijst naar het verdriet van Boabdil bij het verlaten van Granada, dat bijna drie eeuwen in handen van de Nasriden was geweest. Als we de beroemde anekdote mogen geloven, snikte Boabdil van droefheid, waarop zijn moeder hem bestraffend toevoegde dat hij niet als een vrouw moest huilen om een stad die hij niet als een man had willen verdedigen. Het is moeilijk te beoordelen of Boabdil in die omstandigheden wel ‘als een man’ had moeten vechten. Tegen die tijd was de positie van Granada - en, doordat zijn zoon gegijzeld was, die van Boabdil zelf - dermate netelig geworden dat capitulatie onvermijdelijk was.
In de ceremonie op 2 januari overhandigde Boabdil de sleutels van het Alhambra, het huis van zijn voorouders, aan Ferdinand en Isabella. Niemand zal ooit weten of hij een vermoeden had van het lot dat de vele duizenden moslims van Granada toen te wachten stond. Al kunnen we het ons vanuit ons historisch perspectief moeilijk voorstellen, de gebeurtenissen die na Ferdinand en Isabella’s zegevierende beklimming van de berg plaatsvonden, hadden wel voorkomen kunnen worden. Kort na hun intocht trokken de Katholieke Koningen de met Boabdil gemaakte afspraken in. De voorwaarden voor de capitulatie van de stad, en dus van het koninkrijk, bepaalden uitdrukkelijk dat de moslims openlijk hun geloof mochten uitoefenen, zonder repressie van de nieuwe christelijke staat, waar ze, zo stond expliciet in de overeenkomst vermeld, als volwaardige burgers deel van uitmaakten. Dit was geen revolutionair idee: moslims woonden al sinds honderden jaren in de nieuwe christelijke staten, afhankelijk van de gecompliceerde verschuivingen in het politieke landschap. De Iberische christenen hadden het principe van de *dzimma* dat door de Oemajjaden op het schiereiland was geïntroduceerd, in grote lijnen overgenomen, en in steden als Toledo - het centrum van de Kerk in Spanje en een van de hoofdsteden van de Castiliaanse monarchen - gingen de Joden en de *mudéjares* niet alleen op de oude voet door, maar speelden ze zelfs een essentiële rol in het culturele leven. Natuurlijk waren er problemen en werden de *mudéjares* slecht behandeld, erger nog, soms leidde hun verzet tot ernstige crises in het land. Regelmatig verkondigden zowel de islamitische als de christelijke autoriteiten dat het onaanvaardbaar was en strijdig met de islamitische wet wanneer moslims onder christelijke soevereiniteit leefden. Maar de soms wat onevenwichtige overeenkomsten hadden stand gehouden, als een diep geworteld onderdeel van de complexe cultuur in die tijd en dat gebied.

Op sociaal, cultureel en economisch vlak speelden de moslims een belangrijke rol in de christelijke provincies, en buiten de fanatieke religieuze ideologen meenden maar weinigen dat ze zonder hen konden. Er zijn allerlei aanwijzingen dat de christenen hun moslimse buren beschouwden als Spanjaarden zoals zijzelf. Gedurende de vijf eeuwen na de ondergang van het Oemajjadenkalifaat hadden de *mudéjares* zich een plaats in het sociale en culturele landschap weten te verwerven en waren ze net zo zichtbaar en normaal geworden als de gebouwen die ze in heel christelijk Spanje hadden helpen bouwen. Maar voor de meeste inwoners van Granada waren de noordelijke gebieden achter de besneeuwde bergen waar ze dagelijks op uitkeken, volkomen vreemd, alsof ze duizenden kilometers verderop lagen. Voor deze moslims, wist Boabdil, zouden de noodzakelijke aanpassingen moeilijk worden, omdat ze, in tegenstelling tot hun voorouders onder de Oemajjaden en ten tijde van de *taifa's*, eigenlijk nooit met christenen, of zelfs Joden, hadden samengeleefd.
Nadat ze de sleutels van de paleisstad uit handen van Boabdil in ontvangst hadden genomen, hielden de christenen zich enige tijd aan de regels van hun middeleeuwse en vooral Castiliaanse erfenis. Ze vestigden zich niet alleen in de Nasridische paleizen, maar ook liet de vrome Isabella de moskee tot een christelijke kerk wijden en vervulde er voortaan haar religieuze plichten. Dit was een manier om hun erfgoed te omarmen, om zonder nadenken in plaats van de vreemdheid de vertrouwdheid te aanvaarden van een ruimte waar op alle muren Arabische inscripties stonden, en van een cultuur waarin met een ritueel handgebaar een moskee in een passende kerk kon veranderen. Dankzij hun bescherming en die van de meeste Spaanse christelijke vorsten na hen bleven de overdadige Nasridische paleizen door de jaren heen gespaard en zijn ze nu de best bewaarde voorbeelden van middeleeuwse paleizen in de hele islamitische wereld. Maar de ontbinding van de overeenkomst en de meedogenloze vervolging van de moslims die hierop volgde, hielden in dat de prachtige taal die bijna elke centimeter van dat koninklijke huis bedekte, weldra een verboden taal werd, en dat degenen die hem konden lezen tot onechte Spanjaarden werden verklaard. De moslims werden gedwongen zich te bekeren en werden morisken genoemd. Het werd verboden Arabisch te lezen en veel Arabische boeken werden verbrand.

Nog geen drie maanden na de capitulatie van Granada tekenden de nieuwe bewoners van het Alhambra een verordening waarin de verdrijving van de Joden uit christelijk Spanje was vastgelegd.
(…)
De ondertekening van het Edict van Verdrijving op 31 maart 1492 wekte in alle lagen van de Joodse gemeenschap commotie en wanhoop. De kennelijke schok die dit veroorzaakte, logenstraft de theorieën dat dit besluit al langere tijd te verwachten was. Het nieuws ontwrichtte met name de intellectuele kringen: de Joden en nieuwe christenen - de naam voor de Joden die zich tot het christendom hadden bekeerd - vervulden nog steeds sleutelfuncties in het christelijke bestuur, zoals ze eeuwenlang hadden gedaan.
(…)
Onder de Joden die direct contact met de koningen onderhielden was Izaäk Abravanel de meest welbespraakte en overtuigendste figuur. Hij deed alles wat mogelijk was om het tij te keren. In zijn ontsteltenis over de naderende tragedie, het verlies van een vaderland waar het de Joden beter was gegaan dan waar ook, zocht hij zijn toevlucht in de liturgische symboliek. Hij wist enig respijt bij de koningen te bereiken, dat echter slechts symbolische waarde had: de verdrijving van de Joden werd opgeschort van 31 juli (vier maanden na de afkondiging) naar 2 augustus. In het jaar 1492 viel 2 augustus toevallig samen met 9 Av van de Joodse

kalender, de herdenking van de vernietiging van de tempel in Jeruzalem en het begin van de eerste diaspora. Hoewel sommige latere historici Abravanels weergave van deze veelzeggende samenloop van data ter discussie hebben gesteld, valt niet te ontkennen dat Abravanel - en niet als enige - voorzag dat dit de grootste tragedie in de Joodse geschiedenis zou worden sinds de vernietiging van de tempel van Jeruzalem.
(…)
Na 9 Av verspreidden de *sefardiem*, de Spaanse Joden, zich over de hele wereld. In de vier maanden die ze kregen om hun spullen te pakken en te vertrekken, namen ze mee wat ze konden en wat hun het dierbaarst was: de sleutels van hun huizen en het vijftiende-eeuwse Castiliaans dat ze spraken, kortom datgene wat hun liefde voor het vaderland het best symboliseerde.
(…)
Maar er was een andere mogelijkheid: de door Maimonides gepropageerde tijdelijke bekering uit eigenbelang. Dat was de gemakkelijkste oplossing die velen in 1492 en in de jaren daarna kozen. De voorwaarden voor uitwijzing waren immers niet van toepassing op bekeerde Joden, *conversos* (bekeerlingen) of *marranos* (een denigrerende term, afgeleid van het vulgaire woord voor varken).
Uit: María Rosa Menocal, *De gouden eeuwen van Andalusië*, p. 275-281

Tijdtafel vijftiende en zestiende eeuw

1492 Christobal Colón 'ontdekt' Amerika
verdrijving van de Joden uit Spanje
1496 verdrijving van de Joden uit Portugal
opkomst van het 'humanisme': *veritas hebraica et graeca*; tekstkritiek; parallelle ontwikkeling in Jodendom
1506 eerstesteenlegging van Sint-Pieter (Julius II)
1507 aflaat voor de Sint-Pieter
1509 Hendrik VIII koning van Engeland
1511 Desiderius Erasmus publiceert *Lof der zotheid*
1516 Thomas More publiceert *Utopia*
1517, 31 oktober Martin Luther slaat 95 stellingen aan de deur van de slotkerk in Wittenberg
1521 edict van Worms: ban over Luther
Luther naar de Wartburg; vertaalt Nieuwe Testament; herstel bijbelgezag - *sola scriptura*; bijbel naar het volk; boekdrukkunst
1525 boerenoorlog; Thomas Müntzer
1529 Turken voor Wenen
1543 Nikolaj Kopernik (Copernicus) publiceert *De revolutionibus orbium coelestium*
1545-1563 concilie van Trente
1546 dood van Luther

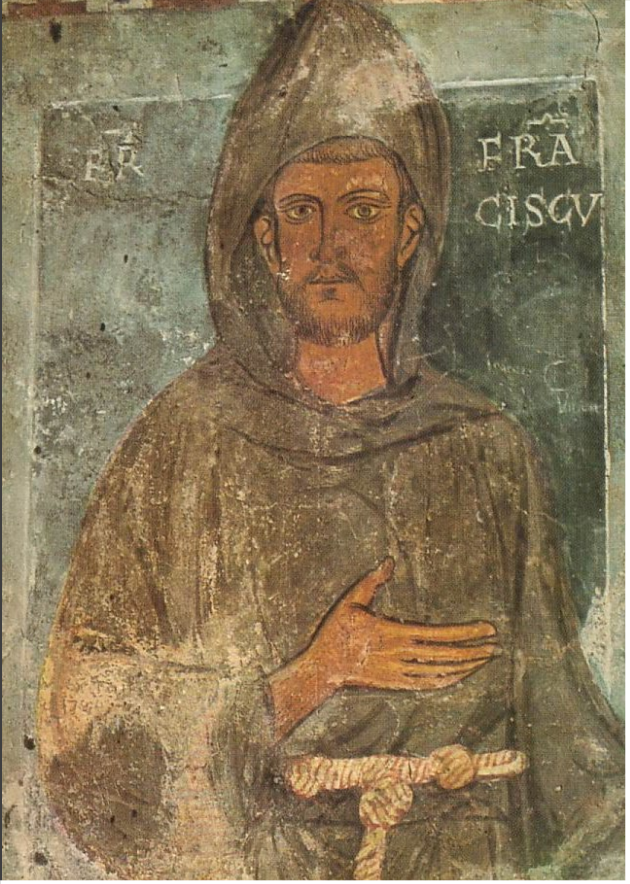

Driestromenland

Joden, christenen en moslims – 1219-1546

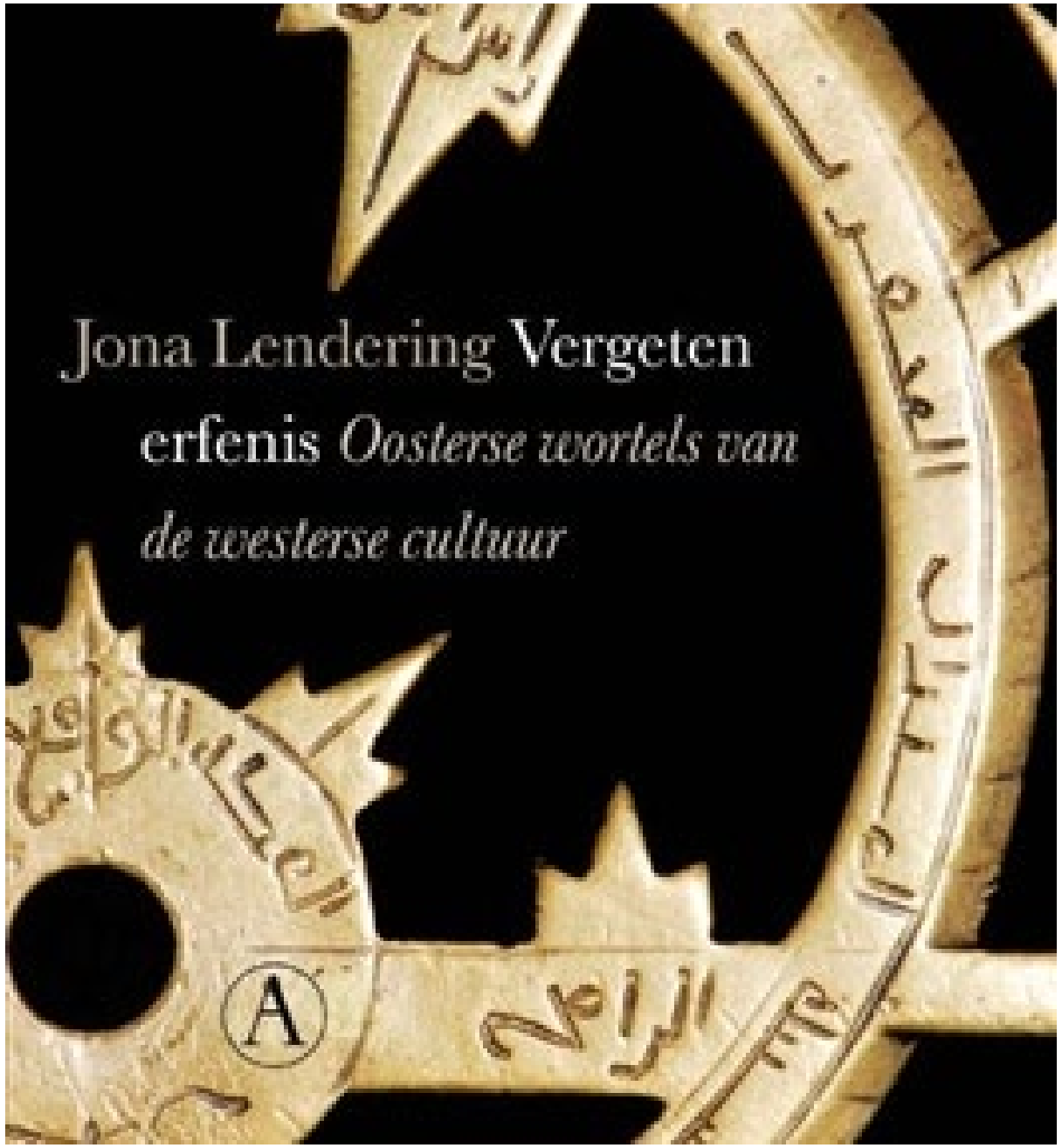
Jona Lendering Vergeten erfenis Oosterse wortels van de westerse cultuur
A

1492

Joden en moslims verdreven uit Spanje

Cristobal Colón ‘ontdekt’ Amerika

1496

Joden en moslims verdreven uit Portugal

Cristobal Colón (1451-1506)

Tombe van Cristobal Colón in Sevilla

Cristobal Colón in zijn journaal:

- **de inheemse bewoners van ‘India’: naakt, geverfd**
- **brachten speren en bollen katoen**
- **hadden goudstukjes aan hun neuzen**

Elders schrijft hij:

- **inheemsen dragen geen wapens**
- **kannibalisme**
- **specerijen**

Antieke geografen:

- **goud op de randen van de aarde**
- **Herodotos: katoen te vinden in het Verre Oosten**
- **geen wapens; kannibalisme**

- **aangekomen in het Verre Oosten**
- **inwoners aangeduid als ‘Indianen’, dus ‘Indiërs**
- **met goudstukjes aan hun neuzen**
- **goud op de randen van de aarde en naakte mensen daar, ongewapend; uitgestrekte wouden; veel regen; specerijen; kannibalisme:**

vertrouwde voorstellingen uit de antieke geografische en etnografische literatuur

conclusie: Colón was aangekomen in Azië

Amerigo Vespucci (1454-1512): ‘ontdekker’ van *novus mundus*, ‘nieuwe wereld’

Amerigo Vespucci:

‘Onze reis duurde achttien maanden, waarin we veel landen en bijna ontelbaar veel, in de regel bewoonde, eilanden ontdekten, die door onze voorouders op geen enkele wijze zijn vermeld. Ik concludeer daarom dat de ouden van hun bestaan geen weet hadden.’

Jona Lendering:

Zo haalde de ontdekking van Amerika het gezag van de Grieken en Romeinen onderuit. Ook de Bijbel moest eraan geloven, zoals blijkt uit de zestiende-eeuwse discussie over de vraag waar de Indianen vandaan kwamen. Ze werden immers niet genoemd in de Grote Volkenlijst in Genesis 10.

- *Volkerenlijst in Genesis 10*

de zonen van Noach: Sem, Cham en Jafet, de stamvaders van drie groepen volkeren die zich over de aarde verspreiden

- **uit Jafet veertien volkeren**
- **uit Cham eenendertig volkeren**
- **uit Sem vijfentwintig volkeren**

Reyes catolicos Ferdinand van Aragón en Isabella van Castilië

taifa
Arabisch: *ta'ifa* = partij, factie, splintergroep

grootste taifa-rijken die met Toledo, Zaragoza en Badajoz als hoofdsteden

REINO DE FRANCIA
REINO DE LEÓN
REINO DE NAVARRA
ARAGÓN
CONDADOS CATALANES
CONDADO DE CASTILLA (Reino d. 1035)
REINO DE ZARAGOZA
REINO DE TORTOSA
REINO DE ALBARRACÍN
REINO DE ALPUENTE
REINO DE TOLEDO
REINO DE VALENCIA
REINO DE DENIA
REINO DE BADA JOZ
REINO DE CÓRDOBA
REINO DE SEVILLA
REINO DE GRANADA
REINO DE MURCIA
REINO DE SILVES
REINO DE CARMONA
REINO DE ALMERÍA
REINO DE HUELVA
REINO DE STA. MARÍA DEL ALGARVE
REINO DE MÁLAGA
REINO DE RONDA
REINO DE MERTOLA
REINO DE ALGECIRAS
REINO DE MORÓN
REINO DE NIEBLA
REINO DE ARCOS
REINO IDRISÍ DE FEZ
Frontera entre los Reinos cristianos y musulmanes en 1031, tras la desaparición del Califato de Córdoba

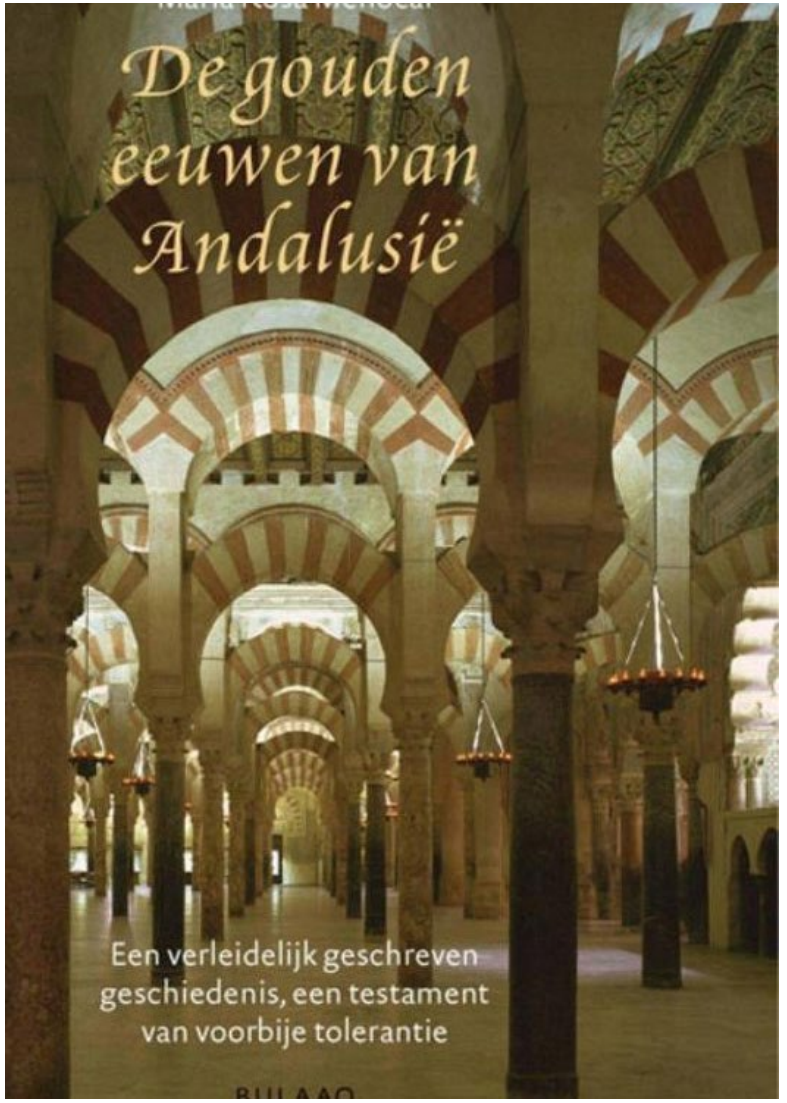

María Rosa Menocal (1953-2012)

Alhambra in Granada

- Abu ‘Abdallah Mohammed XII,
- door Castilianen Boabdil genaamd,
- laatste emir van Granada

Bronzen monument voor Boabdil in Granada

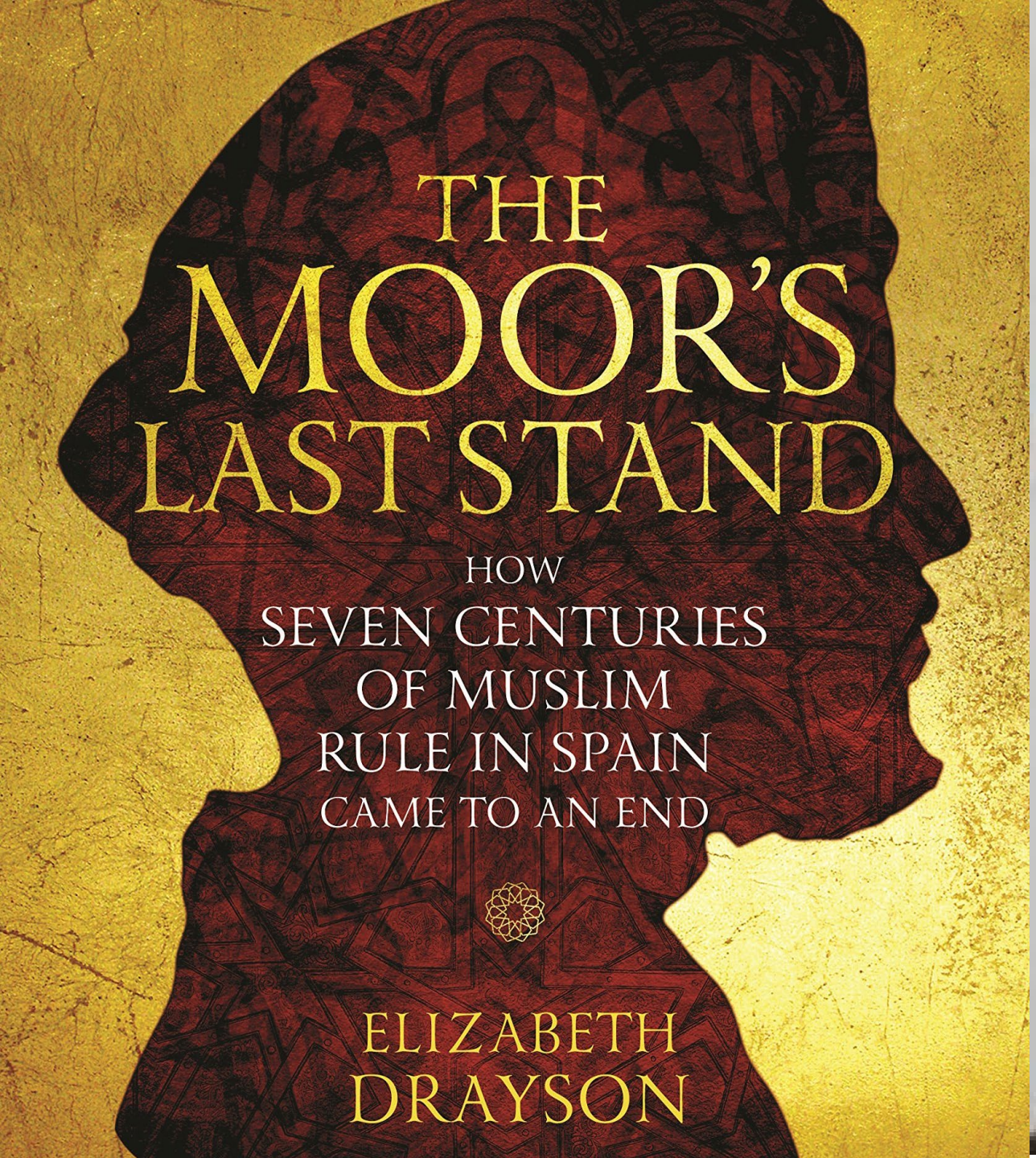
THE
MOOR'S
LAST STAND
HOW
SEVEN CENTURIES
OF MUSLIM
RULE IN SPAIN
CAME TO AN END
ELIZABETH
DRAYSON

- ***mudéjares*** **- benaming ter aanduiding van de moslims in Spanje tijdens en na de *reconquista***

- **verbastering van het Arabische woord *mudajjan* = ‘temmen’**

- ***mudéjar*****: bouwstijl die islamitische en christelijke elementen met elkaar verbindt**

Mosjee ben Maimon, Rambam, Maimonides (1138-1204)

Tombe van Isabella en Ferdinand in Granada

Koning Felipe VI, november 2015

In 2015 werd een wet van kracht die de Sefardische Joden (naar Sefarad, Hebreeuws voor Spanje) het recht geeft een beroep te doen op de Spaanse nationaliteit. In oktober 2019 liep de termijn af. In totaal werden 132.226 aanvragen ingediend bij de Spaanse notarissen. Ze kwamen uit meer dan zestig landen verspreid over alle werelddelen.